

Jaume Marquilles considerat com a historiador*

Discurs llegit el 20 de maig de 1936
en la XIII Festa Anual de l'Institut

FERRAN VALLS I TABERNER

Membre de la Secció Històrico-Arqueològica

El meu nomenament de membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans, a les tasques del qual, en condicions diverses, he vingut col·laborant gairebé des de la seva fundació, és el motiu que avui tingui l'honor de dirigir-vos la paraula en aquesta festa acadèmica anual. Participant en els treballs de la Secció Històrico-Arqueològica com a membre adjunt d'ençà de l'any 1918, la meva incorporació definitiva com a membre permanent de la dita Secció s'ha escaigut en una circumstància per a mi singularíssimament trista: la vacant que jo he vingut a emplenar, gràcies a la consideració i a la deferència dels meus companys, és la que havia produït la mort inopinada i sentidíssima del meu amic de l'ànima en Francesc Martorell i Trabal.

Pèrdua dolorosa i considerable per a Catalunya, per a l'Institut i per als seus familiars i amics, la d'en Francesc Martorell; pèrdua inestimable per tants i tants conceptes, i de la qual sols els qui tinguérem la sort i el goig

* Publicat a *La Veu de Catalunya* del 21 de maig de 1936.

de tractar-lo amb continuada freqüència i de conèixer-lo en la intimitat i en l'esfera dels seu treball durant un bon nombre d'anys podem donar-nos compte cabdal. La seva modèstia, el seu desinterès, la seva abnegació fervorosa i exemplar eren tals, que fora del cercle estret de les seves relacions i amistats no era fàcil que tingués la gent ocasió d'adonar-se de les seves qualitats excepcionals, dels seus mèrits preclaríssims, dels seus esforços i treballs copiosos i fecunds. La seva actuació no fou mai espectacular, no buscà en cap moment aquella brillantor externa que confereix, no sempre en la mida justa i adequada, la reputació difusa i ressonant que forma l'aura de la popularitat.

Per això en Martorell, si no podem arribar a dir que fos inconegut, bé podem declarar que fou un gran valor massa negligit i sovint preterit, amb ofensa de la justícia i del reconeixement obligat.

Noble i extraordinari exemple de patriotisme i d'amor a la ciència, el d'en Francesc Martorell! Impulsat per aquests dos sentiments, fosc en ell amb un mateix i indèstria ideal, renunciava al seu propi lluïment i al seu legítim benefici, per a vessar-se, sense poder-ne esperar recompensa proporcionada, en les tasques múltiples i no sempre exemptes d'obstacles i de dificultats que en profit de l'interès col·lectiu realitzava. L'entusiasme catalanista i la decidida vocació científica l'animaven incessantment, eren el seu estímul constant i li donaven aquella perseverança, aquell fervor i aquella fe que no s'apagaren mai mentre visqué. Així pogué superar les contrarietats que li tocà de sofrir no poques vegades en l'esfera mateixa del seu treball, que, en les condicions que l'efectuava, podem bé qualificar d'heroic.

En Martorell no solament fou un home de gran vàlua en l'orde dels seus estudis i en el terreny de la pública activitat, sinó que fou també un home exemplar en tots els aspectes de la seva vida. Era la seva personalitat tota d'una peça, i la seva conducta responia íntegrament a una completa unitat de criteri. Cristià ferventíssim i conseqüent, amat d'un sentit franciscà de la vida; home de família model; amic sincer i d'afecte veritable... no presentava contradicció de cap classe entre el seu viure íntim i la seva actuació social.

Allò que, des dels seus inicis, el nostre Institut deu a en Martorell, és considerable. Podríem dir que hi va deixar enterrada gran part de la seva activitat i de la seva vida. El nostre egregi fundador, en Prat de la Riba, que amb el seu do de saber conèixer i apreciar la gent havia descobert la vàlua enorme d'en Martorell, el va situar de bon antuvi a l'Institut; i aquí va quedar vinculat per sempre més. Quanta labor callada i anònima, però utilíssima, hi va realitzar, primer com a secretari-redactor i després com a membre de la Secció Històrico-Arqueològica! Amb quina tenacitat i amb quin amor sostingut, indefallent, va treballar-hi en multiplicitat de tasques! Ell va ésser certament benemèrit. I com és molt el que li devem, just és que honorem la seva memòria.

En la solemnitat d'avui, per a seguir el costum anual del nostre Institut, em toca presentar a la vostra il·lustrada consideració un tema relacionat amb els meus estudis habituals. He cregut que no fóra totalment mancat d'interès en aquesta ocasió dir-vos quelcom del

gran juriconsult català quatrecentista Jaume Marquilles considerat com a historiador. Breus van a ésser les meves paraules, poc abundoses les dades i observacions que aquí us aportí; però augmentar amb un element més la sèrie dels nostres historiògrafs medievals bé valdrà la pena, tanmateix.

En Marquilles és un tractadista de gran prestigi en el camp dels estudis jurídics. Les notícies que de la seva vida aplega el bisbe Torras i Amat en el seu *Diccionari d'escriptors catalans*, són, encara que sumàries, suficients per a comprendre que en la seva llarga vida en Marquilles adquirí no solament un cúmul notable de coneixements mercès als seus estudis, sinó també una bona experiència a través de la seva activitat. Antic alumne de la Universitat de Lleida, llicenciat en Dret Canònic, el seu gran coneixement del dret de la terra era no solament fruit de la seva erudició jurídica, sinó que derivava també, en no poca part, de la pràctica adquirida amb la seva intervenció en afers diversos. El seu càrrec de vicescancerler del rei Martí l'Humà li havia facilitat una competència efectiva en els problemes de Dret públic, demostrada amplament en els seus famosos *Comentaris sobre els Usatges de Barcelona*, tractat notabilíssim que li ha valgut per sempre més la seva principal reputació.

És dintre d'aquest llibre notable, que acabà de compondre en 1448, essent ja octogenari, i que dedicà als consellers municipals de la seva ciutat de Barcelona, on en Marquilles inclou una crònica que comença des del principi del món i arriba fins al moment que ell escrivia en ple regnat d'Alfons el Magnànim. Aquesta crònica, redactada en llatí, a l'igual que tot el tractat sobre els *Usatges*, en el qual està inserida, ocupa, en l'edició impresa en lletra gòtica l'any 1505, més de catorze folis.

En aquest interessant resum d'història antiga d'Espanya i medieval de Catalunya i Aragó, en Marquilles mostra la seva erudició i àdhuc les seves condicions d'investigador documental, de les quals dóna prova també en altres indrets del seu mateix tractat, on aprofita i a vegades esmenta concretament documents de l'Arxiu reial i de l'Arxiu capitular de Barcelona, que, segons es veu, tenia bastants coneguts.

Una anàlisi detinguda per a la identificació de les fonts de la crònica d'en Marquilles seria interessant de fer; potser, en algun cas, les errades que aquesta conté, les equivocacions de noms i altres confusions que s'hi noten, podrien servir per a orientar en la dita recerca. No totes aquestes errades, però, serien en semblant sentit aprofitables; en algunes d'elles són de tal naturalesa, com per exemple el trabucament de noms, que haurien d'ésser considerades més aviat com a males transcripcions del copista que escriví l'exemplar manuscrit conservat avui a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, del qual és, per altra part, una bastant fidel reproducció l'edició impresa en el 1505. Que l'emperador Teodosi es converteix en Teodori, Ataulf en Astulf, i Don Opas en Coffa, posem per cas, no pot tenir probablement altra explicació que les errades del transcriptor. Cert és que, segons notícies documentals donades a conèixer per en Duran Sanpere, el mateix Marquilles va rebre una subvenció municipal per la feina de dictar i comprovar el manuscrit que en podríem dir oficial

dedicat als consellers de Barcelona i que fou artísticament il·luminat per Bernat Martorell; però en la seva edat avançada en Marquilles no devia potser complir amb suficient minuciositat la tasca de revisió a què s'havia compromès.

Per a la història espanyola anterior a la Reconquesta, tenim per cert que la font principal de què es serví en Marquilles fou el *De Rebus Hispaniae* de Roderic de Toledo. Consigna en Marquilles en la seva crònica uns elogis entusiastes d'Espanya, dels quals trobem el model innegable en els que el gran arquebisbe toledà inserí en l'esmenat llibre seu i que deriven evidentment de les famoses *laudes Hispaniae* de sant Isidor. Una altra prova que per a la història antiga i dels inicis de l'alta edat mitjana espanyola s'inspirà en Marquilles en el *De Rebus Hispaniae* de Roderic Jiménez de Rada, la constitueixen la descripció de les característiques dels gots i les consideracions planyívoles sobre la desolació d'Espanya a conseqüència de l'enfonsada de la monarquia visigoda. I s'ha de tenir en compte, encara, per a acabar de verificar la influència de la indicada obra de Roderic de Toledo damunt la part primera de la crònica d'en Marquilles, que aquest més d'un cop addueix explícitament, en corroboració d'alguna de les dades històriques que consignava, el testimoni de l'arquebisbe.

Més que no pas les dades d'història universal antiga i de les èpoques romana i visigòtica d'Espanya, ens interessaven ací concretament les notícies de la crònica d'en Marquilles relatives a la història de Catalunya; i en particular desvetlla la nostra curiositat el problema de les fonts narratives de què s'hagués servit en aquesta part de l'obra. Una cosa crida, de moment, l'atenció; i és que en la crònica d'en Marquilles la llegenda d'Otger Cataló i els nou barons de la Fama apareix ja consignada amb molt detall. Aquesta llegenda erudita, la propagació i desdoblament de la qual tingué lloc en el segon quart del segle XV, havia estat explanada detalladament per mossèn Pere Tomich en el seu llibre *Històries e conquestes del reyalme d'Aragó e Principat de Catalunya* escrit en 1438, o sigui deu anys abans de la conclusió dels *Comentaria super Usaticis* d'en Marquilles. La tragué aquest del dit llibre? O bé la recollí del compendi i adaptació catalana del *De Rebus Hispaniae* de Roderic de Toledo, que cap a la fi del primer quart del segle XV féu un escriptor anònim, el qual hi encabí la llegenda d'Otger ja en ple estat de formació? O tal vegada en Marquilles trobà la dita llegenda en el *Sumari d'Espanya*, obra suposada d'en Berenguer de Puigpardines, escrita també probablement cap a la fi del primer quart del quinze segle i en la qual, com digué en Massó i Torrents, hi ha ja madures totes les llegendes que s'havien anat formant en èpoques precedents, i encara se n'hi afegiren les noves? Difícil seria arribar a precisar-ho categòricament.

Passem per alt la història carolíngia i anem a la genealogia dels comtes de Barcelona i a la successió dels reis d'Aragó fins al temps d'Alfons el Magnànim en què en Marquilles escriví la seva crònica. Per a una part important d'aquest període, que comprèn una bona sèrie de segles, creiem haver trobat una de les fonts principals de què en Marquilles se serví per a la seva relació històrica, en la redacció llatina de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*; tantes i tan freqüents ens semblen les semblances i connexions entre l'un i l'altre textos. Però no es

limita pas en Marquilles a seguir estrictament la *Crònica pinnatense*, sinó que, traient-ho de fonts distintes, hi afegeix altres indicacions genealògiques i històriques; al mateix temps hi intercala de vegades alguna notícia o comentari de caràcter jurídic, i aquest és un aspecte que dóna un interès especial a la crònica d'en Marquilles, digne d'ésser ressaltat. Així, per exemple, en parlar de la dominació dels gots a Espanya, en Marquilles parla de la legislació visigoda, de la seva subsistència a Catalunya fins a la promulgació dels *Usatges*, i de la seva absoluta i total derogació pel rei Jaume I en les Corts de Barcelona de 1251. Així, també, remarca, segons ho podia concebre en la seva època, la transformació del càrrec comtal, en temps de Guifré el Pilós, que de comte beneficiari passà a propietari del comtat de Barcelona i d'altres comtats catalans. En Marquilles caracteritza aquest trànsit suposant, amb un lleuger anacronisme, que en Guifré tenia el comtat a títol de feudatari fins que per donació del rei de França el posseí en alou.

En Marquilles, en la crònica de referència, llueix no tan sols la seva cultura jurídica; també la seva erudició bíblica hi apareix de tant en tant, com esqueia al seu caràcter clerical. Mereix així mateix ésser subratllat el barcelonisme d'en Marquilles. La història autèntica o fabulosa de Barcelona troba sovint en la seva crònica lloc, si no preferent, almenys prou important. La llegenda d'Hèrcules i de la fundació de la nostra ciutat per aquell semidéu, les notícies relatives a la conquesta de Barcelona per Lluís el Piadós en l'any 801, a la seva captió i saqueig per Almansur en 986 i al seu recobrament immediat pel comte Borrell II, ajudat de nobles i cavallers diversos, així com altres detalls escampats, revelen prou clarament el sentiment barcelonista d'en Marquilles.

La crònica de què tractem pren una major animació a partir del segle XIII i particularment des del regnat de Pere el Gran; la relació històrica es fa des d'aquell moment més viva a estones, i adquireix en general un desdoblament major que el que tenia fins llavors. A mida que s'acosta el temps en què el cronista redacta la seva obra, les notícies històriques van prenent un caire més manifest d'actualitat; encara que tot sovint la preocupació genealògica d'en Marquilles, minuciosa i detallista, trenca l'interès de la narració, intercalant-hi a cada regnat indicacions especials sobre la règia parentela.

Però, malgrat referir-se la darrera part de la crònica d'en Marquilles a una època més pròxima, no hi falten tampoc errades i confusions. Quan parla, per exemple, de la conquesta del regne de Mallorca pel rei Pere el Cerimoniós, aquest monarca és presentat com a home que era ja llavors arribat a una senectut quasi valetudinària. Així mateix, en parlar del Compromís de Casp, suposa que l'elecció del rei Ferran fou feta pel vot unànim dels compromissaris.

El període historiat per en Marquilles amb major deteniment i extensió és el del regnat d'Alfons el Magnànim, en temps del qual fou redactada la crònica, que té, per tant, pel que es refereix al dit regnat, el valor d'una relació contemporània. En Marquilles, tot i mostrar-se un admirador del Magnànim, no deixa pas de posar de relleu errades que cometé en algu-

nes de les seves campanyes. El que en Marquilles relata amb més detall i animació és la conquesta del regne de Nàpols, la qual ve a constituir, gairebé, el tema final de la crònica. Acaba aquesta amb una llaor ditiràmica en honor del Magnànim.

En Marquilles ens apareix, en la crònica, igual que en tota la resta del seu tractat sobre els *Usatges*, com un escriptor essencialment medieval. Com a home de Dret, era principalment un feudista; com a historiador, era un cronista més aviat eixarreït i poc elegant.

Dels historiadors catalans en llatí, en Marquilles és potser el que clou definitivament el període anterior al del triomf del Renaixement clàssic. Després d'ell, en Margarit, en Jeroni Pau i en Tarafa representaran ja el nou esperit i aportaran a la nostra historiografia llatina una nova significació i unes qualitats literàries que donaran un to més brillant a la cultura nostra d'aquell temps.